

Merkitseviä tavallisia verbejä

TUOMO JÄMSÄ *Suomen kielen yleisimpien verbien semantiikkaa*. Acta Universitas Ouluensis B (Humaniora) 12, Philologica 5. Oulu 1986. 181 s.

Tuomo Jämsän Oulussa tarkastettu väitöskirja käsittelee 150 Suomen kielen taajuussanaston (Saukkonen—Haipus—Niemi—Sulkala, 1979) mukaan yleisimmän suomen verbin semantiikkaa. Jämsä on pyrkinyt laatimaan tätä tehtävää varten oman semanttisen teorian. Teos jakautuu kahtia: alkuosalla esitellään analyysimallin teoreettista perustaa ja loppuosalla esitetään tämän mallin mukaiset analyysit tutkittavista verbeistä.

Jämsän semantiikka perustuu komponenttianalyysiin, ajatukseen että merkityksen primitiivejä ovat atomimaiset komponentit, joiden yhdistelmiä luonnollisen kielen sanat ovat. Ensimmäisessä luvussa Jämsä esittelee joitain — lähinnä 60-luvun ja 70-luvun alun — käsitteitä komponenttianalyysistä. Jämsä on tulkinut komponenttianalyysistä metodia vahvimmalla mahdollisella ta-

valla. Hän katsoo, että sanojen merkitykset voidaan määrittellä kokonaan komponenttien rajallisen joukon avulla. Näin vahvasta tulkinnasta osittain seuraa se silmäänpistävä seikka, että Jämsä käyttää 150 verbin semanttiseen analyysiin 137 komponenttia. Tätä ei voine pitää kovin ekonomisena.

Jämsä esittää analyysinsä kahdella tavalla. Ensiksikin hän on notaatiossaan antanut erottamilleen verbin merkityskomponenteille lyhenteet. Komponenttien suhdetta toisiinsa ja verbin argumentteihin hän kuvaa niiden järjestyksellä ja vertikaalilla asettelulla. Toiseksi hän esittää saman analyysin suomen kieltä muistuttavalla lauseella, jossa kutakin komponenttia vastaa jokin tietty suomen kielen sana tai rakenne ja jossa määritesuhteet ilmaistaan samalla tapaa kuin suomessa. Selvyyden vuoksi tämä lieneekin tarpeellista, sillä Jämsän kehittämä notaatio on vaikeaselkoista lähinnä komponenttien suuren määrän vuoksi: ei kukaan jaksa muistaa, mitä mikin 137 komponentin nelikirjaimisesta lyhenteestä merkitsee. Muita perusteluja kahden esitystavan käytölle on vaikea keksiä.

Keskeisiä termejä Jämsällä ovat makrorakenne ja mikrorakenne. Makrorakenne vastaa pitkälti perinnäistä sanakentän tai semanttisen kentän käsitettä. Mikrorakenteella hän tarkoittaa verbien distinktiivisiksi katsomiaan erityismerkityksiä.

Jämsä tulkitsee verbin alaan sisältyvät mikrorakenteet osana verbille tyypillistä kontekstilausetta. Hän käyttää kaavaa $(X_{1-n}) R (Y_{1-n}) (Z_{1-n}) (W_{1-n})$. Kaavan avulla hän katsoo, mitkä subjektit (x-argumentit), objektit (y-argumentit), adverbialit (z-argumentit) ja predikaatiivit (w-argumentit) ovat predikaattiverbin (R) yhteydessä mahdollisia. (Alaindeksi 1-n tarkoittanee vain, että samassa argumenttiasemassa voi olla useitakin rinnasteisia NP:itä. Tämä tosin jää lukijan pääteltäväksi.) Ks. teoksen sivua 22. Näin hän päättelee, mitkä erityismerki-

tykset verbille tulisi erottaa. Hän ei kuitenkaan pidä silmällä sitä, mikä lauseen semanttisessa tulkinnassa on nimenomaan verbin osuutta ja mikä muun kontekstin, eikä hän ainakaan eksplisiitisti tee eroa erilaisten adverbialien välillä tässä kontekstitestissään. Näin hän tulee pitäneeksi distinktiivisenä esimerkiksi *lukea*-verbin merkitystä 'lukea ääneen' erotukseksi muusta kirjoitetun tekstin tulkittamisesta tai lukumäärän selville ottamisesta. Olisi kaiketi syytä pitää verbin semanttisesta kuvauksesta erillään tällaiset restriktiiviset määritteet. Muuten joudutaan pian tekemään ero myös esimerkiksi *hypätä*-verbin merkitysten 'hypätä pituutta' ja 'hypätä korkeutta' välille.

Jämsä ei pohdi lainkaan semantiikan ja pragmatiikan suhdetta. Tästä syystä hänellä on taipumus sisällyttää analyysiinsä varsin kyseenalaisia komponentteja. Puheena olleeseen *lukea*-verbin merkitykseen hän katsoo kiinteästi kuuluvan komponentin 'näönvarainen': hän analysoi lauseen *x lukee y:tä* yksinkertaistetusti 'x tulkitsee näönvaraista (lukumääräistä) kommunikatiivista diskurssia y'. Näönvaraisuuden komponentti perustuu pelkästään siihen, että tekijä on näkevä ja että luettavat tekstit ilmenevät hänen maailmankuvassaan näönvaraisesti. Kuitenkin on varsin vaikea pitää sokeain 'tunnonvaraisen kirjoituksen tulkittamista' *lukea*-verbin erillisenä merkityksenä. Toinen esimerkki on vaikkapa *saattaa*-verbin yhteen merkitykseen liitetty komponentti 'myönteisesti asennoituva': lause *x saattaa y:tä* tulkitaan yksinkertaistetusti 'y:hyn myönteisesti asennoituva x siirtyy ohjaten y:n mukana'. Tämä vielä menettelee Jämsän esimerkkilauseessa *Isäntä saattoi vieraitaan* mutta tuntuu oudolta lauseessa *Ruotsalaishävittäjät saattoivat NL:n sukellusveneiden rajalle*. Tämäntapaisten komponenttien karsinta vähentäisi tietenkin komponenttien kokonaismäärää.

Ratkaisujaan Jämsä ei perustele. »Eksplikaatioasteen mataluutta» hän

puolustaa sillä (s. 8), että koska aineistossa »on semanttisia rakenteita niinkin paljon kuin on, olisi johtanut mahdottomuuksiin, jos jokaista ratkaisua olisi ollut perusteltava ja asetettava se kirjalliseen distinktiiviseen läpivalaisuun». Kirjaa lukiessa tulee mieleen, että olisi ehkä ollut niin analyysimallin kuin myös eri verbien analyysin kannalta hyödyllisempää keskittyä pienempään määrään verbejä ja perustella ratkaisut eksplisiitisti. Näin olisi muiden tutkijoiden ollut helpompaa arvioida kunkin komponentin tarpeellisuutta ja komponenttien kombinoitumisen periaatteita. Silloin tulisivat tehdyt ratkaisut mukaan kriittiseen tieteelliseen keskusteluun ja edistäisivät siten semanttista tutkimusta. Toiseksi perusteeksi eksplisiittisyyden puutteelle hän esittää (s. 56), että hänen tutkimusasenteensa on lähellä fenomenologista mallia, jossa »prosessi ei etene tasaisesti eksplikoitavin loogisin askelin vaan intuitiivisesti implisiittien loogisten askelsekvenssien kautta toteutuvien hypäyksin». Eksplisiittiyteen pyrkimisestä ei tieteellisessä esityksessä ymmärtääkseni voi kuitenkaan luopua. Eihän fyysikkokaan esitä kaavojaan kertomatta samalla, mihin väitteensä perustaa. Ja mitä sanottaisiin kirjallisuudentutkijasta, joka esittää 150 runontulkintaa mutta jättää eksplikoimatta tulkintansa perusteet vedoten runojen runsauteen ja monikerroksiseen rakenteeseen.

Paitsi että Jämsän teos on epäeksplisiitti, se on myös epäkoherentti. Lukijan on esimerkiksi vaikea tietää, milloin argumentit x, y, z ja w noudattavat sivulla 22 annettua määritelmää, jonka mukaan x:t ovat syntaktisia subjekteja, y:t objekteja, z:t adverbiaaleja ja w:t predikatiiveja (vrt. ed.). Hän nimittäin jo sivulla 28 ilmoittaa merkitsevänsä »että-lauseen tms.» ollessa subjektina (esim. *Lehdessä luki, että Koivistokin on tyytyväinen kaimulaisten vireyteen*) x:llä adverbialia ja y:llä subjektia, koska subjekti on normaalisti paikan adverbialin jäljessä. Vastaako siis semanttinen argumentti-

asema syntaktista positiota vai funktiota? Ja jos vielä pidetään kiinni sivun 22 periaatteesta, on kuitenkin vaikea ajatella, kuinka vaikkapa lauseen *Liisa meni kotiin* analyysin 'argumentti x vaikutti, niin että muuttui, niin että oli perspektiivipaikasta y pois paikkaan z eli kotiin siirtyvä' (s. 92) y-argumentti eli Liisan oletettu lähtöpaikka, »perspektiivipaikka», vastaisi mitenkään syntaktista objektia. Yhtä vaikeaa objektiksi on kuvitella argumentti »Järvenpäässä» lauseessa *Sibelius asui Järvenpäässä* 'ihmisargumentti x, Sibelius, oli sosiaalisesti paikassa y eli Järvenpäässä' (s. 63). Jos x-, y-, z- ja w-argumentit eivät ilmaisekaan syntaksin ja semantiikan suhdetta vaan jotain muuta tai jos ei niillä ole mitään määriteltyä vakioista sisältöä, olisi asia- ta ollut hyvä mainita.

Analyyseissä on keskeisessä asemassa kolme komponenttia, jotka muodostavat lausesemantiikan rungon ja joita Jämsä kutsuu keskuskomponenteiksi. Ne ovat kausatiivinen, prosessinen ja staattinen keskuskomponentti. Keskeisin on staattinen komponentti. Staattisen keskuskomponentin määritekomponentit käytännössä määräävät, mitä makrorakenteita järjestelmässä on. Kausatiivinen komponentti edellyttää aktiivista x-argumenttia, prosessinen komponentti edellyttää, että x-tai y-argumentti muuttuu, ja staattinen komponentti ilmeisesti edellyttää, että jokin argumentti ei muutu (s. 35).

Jämsä samastaa aktiivisuuden ja kausatiivisuuden. Hän merkitsee molempia kausatiivisella keskuskomponentilla ja ilmoittaa kausatiivisen keskuskomponentin edellyttävän aktiivista x-argumenttia. Kuitenkaan ei aiheuttaja ole kausatiivisissa konstruktioissa nähdäkseni välttämättä aktiivinen. Näytteeksi käy vaikkapa Jämsän *aiheuttaa*-verbin analyysi 'propositio x vaikuttaa, niin että tapahtuu sellainen muutos, että propositio y on toteutuva'. (Analyysin verbi »vaikuttaa» ilmaisee kausatiivista komponenttia.) Esimerkkilauseena Jämsällä

on *Vastaantulija aiheutti onnettomuuden* ja sen analyysinä 'Propositio x (= Vastaantulija menetteli tietyllä tavalla) vaikutti, niin että tapahtui sellainen muutos, että *onnettomuus*-sanana tarkoittama propositio y oli toteutuva' (s. 58). Ensikkin on epäselvää, millä perustein propositio x tuodaan analyysiin. Toiseksi on vaikea ymmärtää, kuinka propositio voi ainakaan missään totunnaisessa mielessä olla aktiivinen. Kolmanneksi edes vastaantulijan ei tarvitse olla aktiivinen aiheuttaakseen onnettomuuden. Vielä selvemmäksi tämä käy lauseessa *Kuoppa aiheutti onnettomuuden*. Kuoppa tuskin »menettelee» millään tavoin, tuskinpa se on myöskään muuten kovin aktiivinen. Aktiivisuuden ja kausatiivisuuden käsitteet olisi varmaan hyvä pitää erillään.

Oudosti Jämsä käsittelee myös muutoksellisuutta. Hän esimerkiksi katsoo, että *jäädä*-verbi edellyttää muutosta; muutos vain on luonteeltaan sellainen, että sen ansiosta mikään ei muutukaan. Toisin sanoen *jäädä* analysoitaisiin aina joko 'argumentti x vaikuttaa, niin että tapahtuu sellainen muutos, että refleksiivinen, perspektiivipropositio z suhteen vastakohtainen propositio y on jatkuvasti toteutuva' tai 'tapahtuu sellainen muutos, että perspektiivipropositio y suhteen vastakohtainen propositio x on jatkuvasti toteutuva'. Perspektiivipropositiolla Jämsä ymmärtää (s. 45) »sellaista tarkastelukeskuksen muodostamaa virtuaalista, asenteellista positiota, jonka läpi aktuaalista eli todella tapahtuvaa positiota tarkastellaan». Perspektiivipropositioita *jäädä*-verbin analyyseissä ovat esimerkiksi lauseeseen *Jäin kotiin* sisältyvä 'Lähden kotoani' (aktuaalinen propositio 'En lähde kotoani'), lauseeseen *Luokka jäi nuoren opettajattaren hoitoon* sisältyvä 'Luokka on kokeneen opettajan hoidossa' (aktuaalinen propositio 'Luokka on nuoren opettajattaren hoidossa') ja lauseeseen *Laudoista jäi hukkapaloja* sisältyvä perspektiivipropositio 'Lautoja ei ole jäljellä yhtään' (aktuaalinen propositio 'Laudoista on jäljel-

lä hukkapaloja’). Ks. s. 45 ja 73–74. Ainoa perspektiiviproposition kriteeri tässä yhteydessä on propositioiden vastakohtaisuus, ja vastakohtan käsite on esimerkkien perusteella todella laava. Senkaltaisten verbien kuin *jääää, pysyä, pitää* ja *jättää* analyyseissä muutoksellisuus siis perustuu hatusta taiottuun »perspektiivipropositioon», jonka »muutos» kumoaa. Tällainen analyysi on yhtä kiintoisaa kuin pasianssi, joka menee aina läpi.

Jämsä olettaa (s. 7), että »komponentit, jotka esiintyvät tiheimmin, ovat varmimmin ”aidosti” erottelevia» ja että »sen todennäköisyys, että tietty komponentti on ”epäaidosti” erotteleva, kasvaa koko ajan sen mukaan, kuta harvinaisempi se on». Ehkä näin voikin ajatella sen jälkeen, kun jonkin komponentin tarpeellisuus ja operationaali arvo järjestelmässä on kvalitatiivisesti perusteltu. Tarkastellaan Jämsän omaa komponenttia »cont» eli ’leikkaava’. Se on makrorakenteiden staattisten peruskomponenttien määritteistä toiseksi yleisin (s. 174). Voisi siis ajatella, että tämän komponentin »aidosti erottelevuus» on jokseenkin selvää. Kuitenkin tämä komponentti on niin yleisluonteinen, että sen alaan voi mahdollistaa mitä tahansa. Esimerkkejä Jämsän verbien mikrorakenteiden analyyseistä: *Pää kävi kattoon* ’argumentti x, pää, muuttui niin, että oli paikkaa y eli kattoa leikkaava’ (s. 84); *Poika käy koulua* ’Argumentti x, poika, on sosiaalista argumenttia y eli koulua leikkaava’ (s. 84); *Puku istuu sinulle todella hyvin* ’Argumentti x, puku, on argumenttia y eli sinua todella hyvin harmonisesti leikkaava’ (s. 70); *Vaikka Juho-sedän kuolemasta on kulunut yli kolmekymmentä vuotta, muistan hänet vielä hyvin* ’Vaikka Juho-sedän kuolemasta on kulunut yli kolmekymmentä vuotta, on argumentti x, minä, vielä hyvin argumenttia y eli häntä sisäisesti tiedostaen leikkaava’ (s. 94). Tässä tapauksessa juuri perustelemattomuus ja määrittelemättömyys on johtanut komponentin tavattomaan se-

manttiseen väljyyteen ja siten suureen taajuuteen aineiston analyyseissä.

Teorian puutteista huolimatta verbien analyyseiden voisi odottaa olevan jollain tapaa kattavia tai edustavia esityksiä 150:n suomen verbin semantiikasta. Jämsä nimittäin sanoo, että hän perustaa analyyseinsä Nykysuomen sanakirjan sana-artikkeleihin, joihin hän on lisännyt »sanakirjan ilmestymisen jälkeen muodostuneet uudet mikrorakenteet ja niiden variantit». Vanhentuneet merkitykset hän on jättänyt huomiotta. Lisäksi hän sanoo ottaneensa analyyseissään huomioon osittain myös »ns. vapaan puhekielen». (S. 44.) Jo NS:n artikkelien aineiston uusi luonteva jaottelu olisi ansio. Jotta tutkimus täyttäisi tämän tavoitteen, olisi NS:n artikkelin aineiston mentävä joustavasti Jämsän antamiin kehyksiin. Jämsä lupaa kuitenkin (s. 44), että »mahdolliset aukot [NS:n artikkeliin verrattuna] ovat — — täydennettävissä sen analyyseihin pohjalta, jonka olen suorittanut». Valitettavasti hän kustakin mikrorakenteesta antaa mikrorakenteen yleisen kuvauksen lisäksi yleensä vain yhden analysoidun esimerkin. Ja kun Jämsän analyysejä ei ole edes eksplisiitisti perusteltu, on aukkojen täydentäminen usein toivotonta. Lukijan on kovin hankala täyttää Jämsän (s. 8) asettamat vaatimukset:

Lukijan on kyettävä intuitiivisesti löytämään uudelleen sillä tavoin semanttisesti jäsentynyt maailma, kuin olen itse löytänyt, voidakseen todella ymmärtää, »myötäymmärtää», tekemiäni ratkaisuja. Tämä vaatii ennen kaikkea analyyseissä sisäistä oivaltamista.

Seuraavassa on pari tyypillistä näytettä Jämsän analyyseistä ja joistakin niihin sisältyvistä ongelmista.

Verbille *jakaa* on annettu vain yksi merkitys, ’argumentti x vaikuttaa, niin että osamäärä y muuttuu, niin että on kerrannaisesti vähenevä’. Lauseen *Kalastaja jakoi saaliin kolmeen osaan* hän analysoi ’argumentti x, kalastaja, vaikutti niin että saaliin osamäärä y muuttui,

niin että oli kolminkertaisesti vähenevä'. (S. 70.) Kuinka näillä eväin analysoidaan *jakaa*-verbin käyttö NS:n lauseissa *Paino on jaettava tasaisesti koko pinnalle* tai *Pari matkustajaa jakoi huoneen kanssani?*

Verbille *pysyä* Jämsä esittää eri merkitykset 'argumentti x on jatkuvasti paikassa y' kuten lauseessa *Kant pysyi melkein koko elämänsä Königsbergissä* ja 'argumentti x on jatkuvasti laadun y sisältävä' kuten lauseessa *Päivä pysyi sumuisena iltapuolelle asti*. (S. 110.) Jos kerran spatiaalisessa ja samastussuhteessa pysyminen katsotaan eri merkityksiksi, luulisi myös esimerkiksi lauseiden *Tila on pysynyt suvulla lähes 200 vuotta* ja *Lumi pysyi vain muutaman päivän ilmaiseaman possessiivisessa ja eksistentiaalisessa suhteessa pysymisenkin edustavan erillisiä mikrorakenteita*. Näitä NS:n esimerkkejä Jämsä ei ilmeisesti ota huomioon.

Jämsän esitystekniikka vaatisi hiomista. Niinkään olennainen asia kuin mikrorakenteiden ryhmittely ei pääse selkeästi esiin, koska verbien eri mikrorakenteiden kuvaukset ja niistä annetut esimerkit saavat samannäköisiä tunnuksia. Esimerkkejä ei olisi tarvinnut merkitä tunnuksella lainkaan.

Kielenkäyttöön olisi voinut joissain kohdin suhtautua huolellisemmin. Jämsä tulee muun muassa sanoneeksi (s. 29), että kaava (N) V (N) (N) (N), jota hän käyttää verbien soveliaan lausekontekstin testaamiseen, »osoittaa, etteivät verbit yleensä esiinny yksin». Hän ei voine tarkoittaa, mitä sanoo. Eihän hänen testikaavansa voi osoittaa tätä seikkaa; se voi enintään perustua ajatukseen, että verbillä on neljä fakultatiivista eikä yhtään obligatorista nominiargumenttia.

Jämsän käsittelemä aihe on monisyinen ja vaikea. Jämsän omintakeinen tutkimusote onnistuu kuitenkin herättämään lukijassa monia semanttisia ja jopa tieteenfilosofisia peruskysymyksiä.